

МЕХАНІЗМИ НАРОЩУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Борщевський Віктор Валентинович,
доктор економічних наук, доцент

Розглянуто теоретичні і прикладні аспекти функціонування механізмів нарощування соціально-економічного потенціалу сільських територій на прикладі областей Західної України. Запропоновано пріоритетні напрями нарощування соціально-економічного потенціалу вказаних сільських територій в нинішніх умовах.

Ключові слова: економічні механізми, соціально-економічний потенціал, сільські території.

У сучасних соціально-економічних умовах одним із пріоритетних напрямів формування державної політики України є стимулювання розвитку сільських територій. Це зумовлюється низкою проблем, пов'язаних із недостатньо ефективним використанням соціально-економічного потенціалу цих територій протягом усього періоду ринкової трансформації нашої держави та на посттрансформаційному етапі. Як наслідок, нині перед сільськими територіями України постала низка викликів, зумовлених руйнуванням їх соціальної та комунальної інфраструктури, погіршенням якості людського капіталу, нарощуванням соціально-демографічних диспропорцій, недостатньо ефективним використанням наявних природних ресурсів, погіршенням екологічних умов господарювання тощо.

Особливо гостро більшість перелічених проблем виявляються у регіонах з відносно несприятливими умовами для ведення сільського господарства, яке залишається основним видом економічної діяльності в українському селі. Насамперед це стосується областей Західної України, які здебільшого характеризуються малоземеллям, гіршою якістю сільськогосподарських угідь порівняно з іншими регіонами України, низькою часткою високотоварних виробництв в аграрному секторі, концентрацією переважної частини земельних ресурсів у володінні особистих господарств населення тощо.

Вказаній проблематиці присвячені численні публікації вітчизняних учених, зокрема С. Білої, О. Бородіної, Ю. Губені, І. Костирка, П. Музики, В. Липчука, О. Павлова, О. Прокони, В. Юрчишина, К. Якуби та інших дослідників.

Водночас у вказаних працях недостатня увага приділяється механізмам нарощування соціально-економічного потенціалу сільських територій, зокрема в регіональному розрізі.

Метою даної статті є виявлення дієвих механізмів нарощування соціально-економічного потенціалу сільських територій на прикладі західних областей України.

Слід відзначити, що в сучасній економічній літературі зміст поняття «механізм» трактується далеко не однозначно. Водночас у техніці, звідки запозичено цей термін, визначення механізму є достатньо точним: «Механізмом називається замкнений кінематичний ланцюг з однією нерухомою закріпленою ланкою, в якому по заданому руху ведучої ланки можна визначити рух усіх ведених ланок» [2, с. 10]. Відтак, робота механізмів має орієнтуватися на передачу швидкості та перетворення енергії від пускової точки, через закріплену ланку, до завершальної ланки. Результатом дії механізму є виконання певної корисної функції (роботи), ґрунтованої на перетворенні вхідної енергії, що ним споживається, в енергію кінцевого (вихідного) результату [8]. При цьому, як правило, вихідна енергія є більшою за

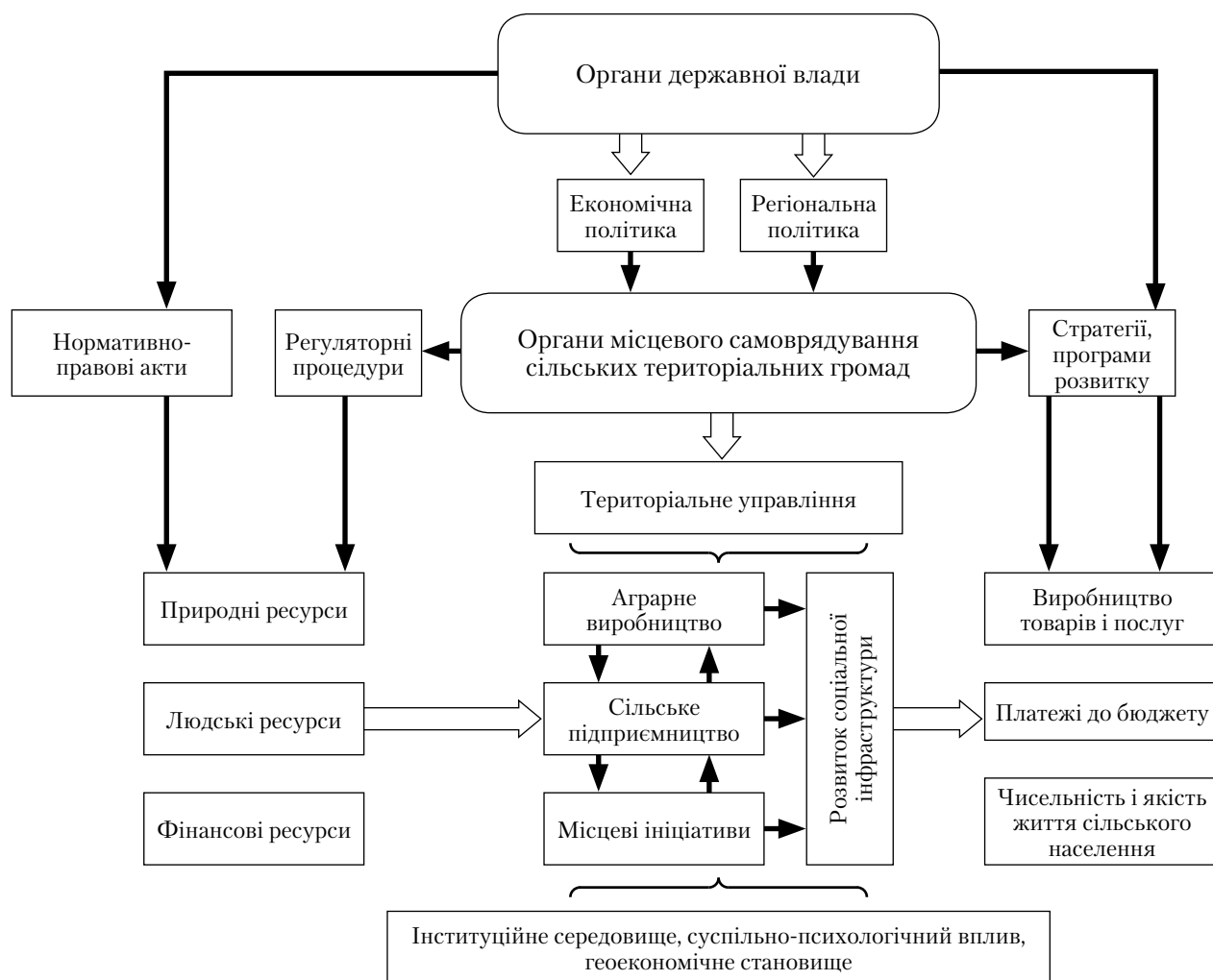

Рис. Модель роботи механізму нарощування соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій¹

спожиту, чим і зумовлюється, власне, доцільність використання будь-якого механізму.

Спільним для всіх механізмів, крім загального принципу роботи, є також цільовий характер функціонування. Тобто роботою кожного механізму керує певний оператор (користувач), який діє відповідно до інструкцій, розроблених конструктором цього механізму.

Нині в науковій літературі, присвяченій економіці, можна зустріти значну кількість інтерпретацій, пов'язаних з використанням поняття «механізм». Найбільш поширеними у фаховому лексиконі сучасних економістів є такі дефініції, як господарський механізм, фінансовий механізм, організаційно-управлінський механізм, інституційний механізм, соціальний механізм, ринковий механізм тощо.

Досліджуючи проблематику розвитку сільських територій, а також окреслюючи перспективи нарощування їх соціально-економічного

потенціалу, доцільно, на нашу думку, акцентувати першочергову увагу на таких механізмах, як інституційний, фінансовий і соціально-психологічний. При цьому метою роботи кожного із цих механізмів є нарощування потенціалу розвитку сільських територій. Крім того, в кожного з них має бути свій «оператор», який за допомогою відповідних методів, важелів та інструментів управління здійснює керівництво різними ланками механізму з метою виконання ним відповідної цільової функції. Як правило, функції операторів для окреслених механізмів виконують уряд, міністерства та відомства, а також самоврядні інституції сільських територіальних громад. Вони визначають джерела і способи споживання цими механізмами енергії (людських, фінансових і природних ресурсів), спрямованої на виконання ними своєї основної функції – нарощування соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій, одночасно контролюючи процес трансформації цієї енергії у вихідний

Стратегічні пріоритети, №3 (28), 2013 р.

¹ Авторська розробка.

результат – збільшення самого власне потенціалу.

Доцільність використання вказаного методологічного підходу в практиці регіонального розвитку зумовлюється необхідністю формування універсальних принципів функціонування економічних механізмів, у тому числі механізму нарощування соціально-економічного потенціалу сільських територій, у господарських комплексах різних регіонів. Це, своєю чергою, дозволить підвищити ефективність управління регіональним розвитком на основі впровадження дієвих алгоритмів трансформації природних, людських та фінансових ресурсів кожного з регіонів у виробництво відповідних товарів і послуг, нарощування платежів до бюджетів різних рівнів, а також зростання якості життя населення (рисунок).

Нарощування соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій на основі підвищення ефективності функціонування механізмів, які це нарощування забезпечують, має відбуватися завдяки зменшенню обсягів ресурсів, що споживаються сільською економікою, зниженню трансакційних витрат у процесі її функціонування, а також мати наслідком збільшення обсягів виробництва на цих територіях товарів і послуг, зростання платежів до бюджетів різних рівнів та покращення умов життя сільського населення.

Як уже зазначалося, основними механізмами нарощування соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій слід визнати інституційний, фінансовий і соціально-психологічний (таблиця). Акцентування уваги саме на цих трьох механізмах зумовлюється тим, що більшість сучасних проблем розвитку сільських територій України та обмежень щодо нарощування їх соціально-економічного потенціалу концентрується саме в інституційній, фінансовій та соціальній сферах.

Окреслюючи пріоритетні напрями функціонування механізмів нарощування соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій, доцільно розглянути приклад Західного регіону України, який відрізняється низкою характерних особливостей. По-перше, регіон відзначається малоземеллям та гіршою якістю земельних ресурсів порівняно з іншими регіонами України, що актуалізує дослідження, пов'язані з пошуком шляхів ефективного використання наявного там економічного потенціалу. По-друге, для сільських територій регіону характерна значна частка особистих господарств населення у виробництві аграрної продукції та землекористуванні, що робить доволі показовим функціонування інституційного та соціально-психологічного

механізмів нарощування потенціалу сільських територій. По-третє, у регіоні є сприятливі передумови для розвитку неаграрних видів господарської діяльності на сільських територіях (туризм і рекреація, відновлювана енергетика, послугова діяльність), що розширює поле наукового дослідження фінансового механізму нарощування потенціалу розвитку сільських територій регіону.

Загалом, досліджуючи механізми нарощування соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій Західного регіону, першочергову увагу слід приділити проблемам, спричиненим деструктивною дією окремих чинників суспільно-політичного та економічного характеру. Насамперед це стосується низької адміністративної та фінансової спроможності органів місцевого самоврядування сільських територіальних громад, наявності низки інституційних деформацій, пов'язаних із функціонуванням господарських комплексів сільських територій регіону, деградації соціальної інфраструктури села та поглиблення його соціально-демографічних проблем.

Так, за даними обласних управлінь статистики семи областей Західного регіону України, лише за останні шість років (з 2006 р. до 2012 р.) чисельність сільського населення у регіоні скоротилася на 107 тис. осіб, або на 2,2 % (при цьому загальна чисельність населення у регіоні зменшилась лише на 0,9 %). Зазнала скорочення і площа сільськогосподарських угідь (приблизно на 0,4 % в середньому для всіх областей регіону, крім Тернопільської). Відбулося також зменшення поголів'я великої рогатої худоби в усіх областях регіону (на 22,7 % загалом, у тому числі корів – на 27,0 %). Піддавалась руйнівним змінам і соціальна інфраструктура села. Так, кількість демонстраторів кінофільмів і закладів торгівлі у сільській місцевості регіону зменшилась у середньому на 25 %. На таку ж величину скоротилась кількість закладів громадського харчування в більшості областей регіону. Крім того, чисельність бібліотек зменшилась на 3 %, а будинків культури (клубів) – на 1 % [13–19].

Слід звернути увагу і на той факт, що більшість об'єктів освіти, охорони здоров'я і культури, які функціонують у сільській місцевості регіону, нині перебувають у незадовільному стані. Наявна матеріальна база культурно-побутових об'єктів не задовольняє норми, більшість із них не має сучасного технічного обладнання для навчання, не вистачає педагогічного персоналу, а рівень професійної освіти нижчий, ніж у місті. Відбулась деградація системи побутового обслуговування

**Основні характеристики механізмів нарощування
соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій²**

Основні характеристики	Механізми нарощування соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій		
	Інституційний	Фінансовий	Соціально-психологічний
Конструктор	Парламент, уряд, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування	Парламент, уряд, Національний банк України	Парламент, уряд, інститути громадянського суспільства
Оператор	Уряд, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування	Уряд, Національний банк України	Уряд, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування
Основні джерела енергії (ресурси)	Земля, матеріально-технічні ресурси, трудові ресурси	Фінансові ресурси, людський капітал	Людський капітал, соціальний капітал
Важелі управління	Законодавчий процес, встановлення правил і процедур, імплементація звичаєвих норм	Бюджетування, пріоритетні фінансово-кредитної політики, інвестиційна діяльність	Заходи соціальної політики, навчально-освітня діяльність на селі, зниження сільської бідності, розвиток дорадництва
Інструменти	Закони, постанови, розпорядження, управлінські рішення	Податки і збори, субсидії, субвенції, кредити, інвестиції	Стратегії і плани соціально-економічного розвитку, навчально-освітні програми
Ланки механізму	Прийняття нормативно-правових актів, їх впровадження у практику, контроль за виконанням, внесення змін і доповнень, модифікація інституційних норм	Справляння податків і зборів, виділення бюджетних коштів, надання кредитів, здійснення інвестицій	Виявлення ключових соціальних проблем, розробка заходів соціальної політики, прийняття та реалізація програмних документів
Контрольовані параметри	Рівень трансакційних витрат, несприйняття суб'єктами, дисфункції інститутів	Бюджетна дисципліна, фіскальні платежі, вкладені інвестиції	Стан соціальної інфраструктури, зайнятість і безробіття, рівень доходів, бідність населення
Цільова функція	Нарощування обсягів виробництва товарів і послуг на сільських територіях, збільшення платежів до бюджетів різних рівнів, підвищення соціальних стандартів і якості життя сільського населення		

Дані, наведені в таблиці, як і стаття загалом, відображають особисту позицію автора.

населення сільських територій, а будівництво нових об'єктів взагалі стало великою рідкістю. Дослідники також відзначають, що за віком найбільшу частку сільського населення в областях Західного регіону становлять пенсіонери, особи вікової категорії понад 70 років [4].

Крім того, упродовж останніх років відбулося суттєве погіршення інституційного середовища розвитку сільських територій регіону. Руйнування колгоспно-радгоспної системи призвело до виникнення інституційних прогалин у життєзабезпеченні західноукраїнського села. Відбувається суттєва деградація моральних устоїв сільських мешканців, посилюються вияви їх девіантної поведінки, зазнали

негативних трансформацій інститути сільської сім'ї та сільської освіти, поширилась низка інших інституційних дисфункцій.

Таким чином, використання механізмів нарощування соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій Західного регіону України насамперед має орієнтуватися на вирішення перерахованих проблем, які найбільш відчутно знижують ефективність функціонування сільської економіки Західного регіону України, руйнують її ресурсну базу, знижують якість людського капіталу.

У зв'язку з цим першочергового значення набуває використання інституційного механізму збереження та нарощування потенціалу сільської економіки. В наукових працях вітчизняних і закордонних авторів цей механізм

² Авторська розробка.

визначається як «особливий структурний складник господарського механізму, що забезпечує створення норм і правил, взаємодію різних господарюючих суб'єктів та агентів з метою реалізації їх економічних можливостей і стабілізації господарського середовища» [5, с. 47] або ж як «сукупність інституційних важелів, стимулів і заходів, спрямованих на забезпечення ефективного розвитку підприємств, який ґрунтується на поєднанні чинників мікро- та макроекономічного середовища з урахуванням елементів як державного, так і ринкового регулювання» [6].

Крім того, окремі дослідники розглядають роботу інституційного механізму крізь призму функціонування та взаємодії різних інституцій, орієнтованих на досягнення певної мети чи задіяних у якійсь визначеній сфері національної або регіональної економіки. У цьому разі першочергового значення набувають ідентифікація, класифікація, структурування та координація роботи цих інституцій [7].

Тобто можна стверджувати, що робота інституційного механізму нарощування соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій Західного регіону України має полягати у формуванні таких норм і правил, які б забезпечували максимально ефективно використання наявних природних, людських, фінансових і матеріально-технічних ресурсів на основі гармонізації взаємодії між органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємницькими структурами, інститутами громадянського суспільства та іншими економічними агентами.

У наукових працях із проблем регіональної економіки відзначається, що інституційний механізм регіональної політики має керуватися такими основними принципами, як принцип субсидіарності, тобто максимальне наближення конкретної функції управління до її споживача; принцип достатності повноважень, тобто повноваження рівня управління, що реалізовує функцію, мають бути необхідними й достатніми для її ефективного реалізації; принцип відповідності повноважень і відповідальності та ресурсного забезпечення [3, с. 95].

З огляду на характер основних проблем сільських територій Західного регіону України, пріоритетними завданнями в контексті забезпечення ефективно роботи інституційного механізму нарощування їх соціально-економічного потенціалу слід визнати:

– децентралізацію влади та підвищення рівня інституційної спроможності органів місцевого самоврядування, насамперед у частині розпорядження земельними ресурсами, стимулювання розвитку підприємництва;

– зниження рівня картельної інтегрованості аграрного та суміжних із ним ринків, що дозволить мінімізувати деструктивний вплив агрохолдингів на збалансований розвиток сільських територій регіону;

– активізацію ролі інститутів громадянського суспільства, зокрема торгово-промислових та аграрних палат, агенцій регіонального розвитку, місцевих бізнес-асоціацій у сільській місцевості регіону;

– забезпечення диверсифікації та багатофункціонального розвитку господарських комплексів сільських територій регіону шляхом нарощування потужностей туристичної індустрії, сфери послуг, переробної та легкої промисловості, телекомунікаційних технологій у сільській місцевості західних областей України;

– формування сучасних систем дорадництва та агроконсалтингу як важливого джерела трансферу технологій у сільській економіці, інтеграцію цих систем у європейську мережу аграрного консалтингу;

– залучення вищих навчальних закладів і наукових установ аграрного профілю регіону до вирішення актуальних проблем збалансованого та багатофункціонального розвитку сільських територій західних областей України;

– реформування систем інституційно-правового та інституційно-організаційного забезпечення сільського розвитку, зокрема передача більшої кількості функцій з відомчої площини в регіональну, що вимагає переорієнтації державної політики на першочергове вирішення проблем збалансованого розвитку сільських територій, а не відокремлене розв'язання проблем сільського господарства, сільської енергетики, комунальної інфраструктури села, соціальної підтримки сільських жителів, подолання бідності на селі тощо.

Реалізація всіх цих завдань дасть змогу суттєво знизити рівень трансакційних витрат у сільській економіці регіону, дозволить подолати низку дисфункцій діючих на сільських територіях інститутів, що забезпечуватиме підвищення ефективності інституційного механізму нарощування соціально-економічного потенціалу сільських територій Західного регіону України.

Водночас дієвість інституційного механізму значною мірою визначається характером роботи фінансового механізму нарощування соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій. Цей механізм охоплює сукупність методів і форм, інструментів, прийомів і важелів фінансового впливу на

соціально-економічний розвиток сільських територій, а також фінансові індикатори, які дозволяють оцінити цей вплив [11].

До основних складників фінансового механізму слід віднести набір фінансово-кредитних, фіскальних, бюджетних та інвестиційних важелів впливу, а також окремі фінансові інструменти, які застосовуються на основі відповідних фінансових методів і приводять у дію фінансові важелі.

Основними фінансовими інструментами є грошові засоби, цінні папери, ф'ючерсні та форвардні контракти, фінансові опціони тощо. До основних фінансових методів, у руслі яких використовуються ці інструменти, відносяться: фінансове регулювання, кредитування, оподаткування, фінансовий облік, фінансове планування та прогнозування, фінансовий контроль та аудит тощо [9].

Пріоритетними напрямками підвищення ефективності функціонування фінансового механізму в контексті нарощування соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій Західного регіону України в сучасних умовах можна вважати:

- бюджетну децентралізацію та підвищення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування сільських територіальних громад;

- мінімізацію фіскального навантаження на суб'єктів сільської економіки, створення особливого режиму оподаткування для фермерських господарств та кооперативів, інших підприємницьких структур, що працюють на сільських територіях регіону;

- здійснення фінансово-кредитної політики, орієнтованої на покращення доступності кредитних ресурсів для суб'єктів господарювання на сільських територіях, включаючи реалізацію в областях Західного регіону України низки пілотних проектів, спрямованих на спрощення процедури отримання агровиборниками кредитів;

- зміну пріоритетів державної фінансової політики з першочергової підтримки сільгоспвиробників (переважно великих агрохолдингів) на стимулювання розвитку виробничої, соціальної та комунальної інфраструктури села;

- реалізацію інноваційно-інвестиційних проектів у сільській місцевості Західного регіону України із залученням бюджетних коштів і фінансової підтримки з боку міжнародних організацій, зокрема структурних фондів ЄС, з метою впровадження нових агротехнологій, програм ресурсо- та енергозбереження, екологічного землекористування тощо.

Разом з тим робота фінансового механізму має узгоджуватися з функціонуванням соціально-психологічного механізму нарощування соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій регіону. Адже без наявності дієвої системи ефективних соціальних взаємодій та достатньої якості соціального та людського капіталу на селі належне використання фінансових ресурсів, що спрямовуються на розвиток сільської економіки, буде ускладненим.

У роботах вітчизняних і закордонних авторів соціально-психологічний механізм розглядається крізь призму соціально-поведінкових і соціально-комунікаційних стосунків у господарській сфері. Так, С. Вігман вважає, що соціально-психологічний механізм – це поєднання методів і стилів управління, які формують соціальну політику і визначають соціальні відносини між людьми, охоплюючи при цьому мотивацію та стимулювання, взаємодію індивідів і соціальних груп, управління груповою динамікою, психологію прийняття рішень, конфліктологію, міжособові комунікації тощо [1].

В. Пилипенко, Е. Гансова, В. Казаков та ін. відзначають, що соціальні механізми є складними соціальними системами [10].

Таким чином, соціально-психологічний механізм нарощування економічного потенціалу розвитку сільських територій Західного регіону України полягає в оптимізації соціальних взаємодій у сільській місцевості регіону з урахуванням культурно-історичного досвіду, якості соціального та людського капіталу, наявної соціально-демографічної ситуації та специфіки комунікацій між основними економічними агентами.

Основними проблемами, які ускладнюють функціонування цього механізму та обмежують можливості виконання ним своїх завдань у сільській місцевості західних областей України, є: високий рівень трудової міграції із сіл у міста і за кордон, старіння сільського населення, зниження кваліфікаційного та освітнього рівня сільських мешканців, деградація соціальної інфраструктури села, поширення виявів девіантної поведінки на сільських територіях, низький рівень диверсифікації сільської економіки.

У зв'язку з цим до пріоритетних напрямів підвищення ефективності роботи соціально-психологічного механізму нарощування економічного потенціалу розвитку сільських територій Західного регіону України варто віднести:

- реалізацію низки навчально-освітніх проектів і програм підвищення кваліфікації та

Стратегічні пріоритети, №3 (28), 2013 р.

навчання кадрів у сільській місцевості регіону, орієнтованих на зниження рівня соціальної апатії та опортунізму сільських мешканців, включаючи проведення спеціалізованих навчань для підприємців, голів і працівників сільських рад, громадських активістів на селі, фахівців аграрного профілю тощо;

– вирішення проблем трудової міграції сільських мешканців регіону шляхом впровадження програм диверсифікації сільської економіки, реалізації низки пілотних проектів щодо залучення коштів трудових мігрантів у розвиток підприємництва на сільських територіях західних областей України тощо;

– стимулювання розвитку соціального підприємництва та активізацію місцевих ініціатив у сільській місцевості Західного регіону України, нарощування соціального капіталу села на основі оптимізації взаємодії між господарюючими суб'єктами і домогосподарствами сільських територій регіону, поглиблення їх співробітництва з науковими установами та навчальними закладами аграрного профілю регіону, регіональними органами державної влади, органами місцевого самоврядування, бізнес-асоціаціями, торгово-промисловими палатами тощо;

– подолання сільського безробіття та бідності на сільських територіях регіону шляхом організації дієвої системи громадських робіт на селі та використання відповідного передового досвіду розвинених держав світу, включаючи сусідні країни ЄС;

– реалізацію спільних транскордонних проектів із сусідніми сільськими територіями країн-членів ЄС, зокрема прикордонними сільськими територіями Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії, з метою розвитку людського капіталу у відповідних транскордонних регіонах, поліпшення соціальної інфраструктури села, розвитку місцевого самоврядування, покращення екологічної ситуації та ін.

Висновки

Підсумовуючи, слід зазначити, що підвищення ефективності функціонування окреслених механізмів нарощування соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій України в цілому та її Західного регіону зокрема має відбуватись у руслі реалізації економічної політики держави, спрямованої на посилення конкурентоспроможності національної економіки в контексті поглиблення європейської інтеграції нашої держави.

Насамперед це стосується переходу до формування регіональної політики на засадах принципу субсидіарності, який передбачає, що на локальному рівні владної ієрархії, зокрема на рівні сільських територіальних громад, вирішується переважна частина поточних проблем життєдіяльності селян. Це дозволяє забезпечувати вищий рівень фінансової та адміністративної спроможності органів місцевого самоврядування, які отримують змогу здійснювати заходи в руслі політики збалансованого розвитку сільських територій, фінансово та організаційно стимулювати реалізацію інноваційно-інвестиційних проектів у сільській місцевості, розвивати взаємовигідне співробітництво з партнерами із країн-членів ЄС, особливо в напрямі активізації підприємницької діяльності, підвищення якості людського капіталу українського села, розвитку соціальної та інженерної інфраструктури сільських територій, поліпшення екологічних умов.

Такий підхід дасть змогу забезпечити втілення у життя всіх перелічених вище заходів, орієнтованих на збалансоване нарощування природно-ресурсного, людського, фінансового та інших видів потенціалу розвитку сільських територій у кожній з областей України та її Західного регіону.

Список використаних джерел

1. *Вигман С. Л.* В чем заключается идея модели социально-психологического механизма управления человеческими ресурсами? / С. Л. Вигман // Стратегическое управление в вопросах и ответах. – М. : Проспект, 2004. – 296 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vse-uchebniki.com/strategicheskij-meneditment-knigi/chem-zaklyuchaetsya-ideya-modeli-sotsialno-25944.html>
2. *Гушулей Й. М.* Основи техніки / Йосип Миколайович Гушулей. – К. : Освіта, 1996. – 144 с.
3. *Дацишин М.* Інституційне забезпечення регіональної політики та практика взаємодії органів влади в Україні / Маркіян Дацишин, Василь Керецман. – К. : К. І. С., 2007. – 102 с.
4. *Жибак М. М.* Соціально-демографічні аспекти розвитку сільських територій окремих областей Західного регіону / М. М. Жибак // Ефективна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1827>
5. *Истомин С. В.* Сравнительный анализ институционального и хозяйственного механизмов в трансформируемой экономике / С. В. Истомин // Вестн. Челябин. гос. ун-та. – 2010. – Вып. 29. Экономика. – № 27(208). – С. 47–51.

6. *Кифяк В. І.* Сутність інституційного механізму розвитку аграрних підприємств / В. І. Кифяк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20111222/3_kifyak.php
7. *Лендъел М.* Нові інституційні механізми регіонального розвитку в Європі / Мирослава Лендъел [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.univ.uzhgorod.ua/static/ndi/idurr/lendel.doc
8. *Механизм* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Механизм>
9. *Основные элементы финансового механизма* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lifestalker.net/osnovnye-elementy-finansovogo-mexanizma>
10. *Социальный механизм регуляции экономического поведения* / В. Е. Пилипенко, Э. А. Гансов, В. С. Казаков и др. // Экономическая социология [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_others/pilipenko42.htm
11. *Поняття* фінансового механізму, його складові [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buklib.net/books/30444>
12. *Біла С. О.* Реформування соціально-економічного розвитку сільських територій в Україні / С. О. Біла // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 3. – С. 62–70.
13. *Головне управління статистики у Волинській області* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/>
14. *Головне управління статистики в Закарпатській області* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/apk/index.html>
15. *Головне управління статистики в Івано-Франківській області* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.if.ukrstat.gov.ua/>
16. *Головне управління статистики у Львівській області* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/inf_2009.php?vid=1&code=04&show=1&show1=1
17. *Головне управління статистики у Рівненській області* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rv.ukrstat.gov.ua/
18. *Головне управління статистики у Тернопільській області* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.te.ukrstat.gov.ua/statinfoSG.html>
19. *Головне управління статистики у Чернівецькій області* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cv.ukrstat.gov.ua/>